

dır ve bölgenin en önemli şehirlerini Ebhâ ile Hamis Müşeyt teşkil etmektedir. Suudi Arabistan'ın nisbeten dağlık ve serin bir bölgesi olması dolayısıyla Ebû Hayâl, Sevede, Hadbe, Delegân, Hâble ve Kar'a gibi birçok sayfiye yerinin toplandığı Asîr'de çeşitli dinlenme tesisleri de kurulmuş bulunmaktadır. Asîr'in merkezi olan Ebhâ'da bir hava alanı ile tıp, eğitim, Arap dili-sosyal bilgiler ve İslâm hukuku fakülteleri bulunmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, HH, nr. 13649, 20429 (E), 20479 (A), 20517, 20554, 36070; BA, İrade-Dahiliye, nr. 36233, 36674, 38253, 43994, 44056, 45972, 71706; BA, İrade-Mecelis-i Mahsûs, nr. 1213, 1222, 1705; BA, İrade-Şûrâ-yı Devlet, nr. 4423; C. Niebuhr, *Reisebeschreibung nach Arabien und andern umliegenden Ländern*, Kopenhagen 1778, III; *Mir'âtü'l-Haremeyn*, III, 166-173; Rüşdî, *Yemen Hâtırası*, İstanbul 1325; Âtîf Paşa, *Yemen Târîhi*, İstanbul 1326; Mustafa Fayda, *İslâmiyetin Güney Arabistan'a Yayılışı*, Ankara 1982, s. 51-65; *Asîr, arzû'l-hayr ve'l-cemâl* (Suudi Arabistan Tanıtma Bakanlığı yayını), Riyad, ts.; *Arabian Boundaries, Primary Documents 1853-1957* (ed. R. Schofield — G. Blake), Oxford 1988, s. 189, 603-607; John Baldry, "The Powers and Mineral Concessions in the Idrisi Imâmate of 'Asîr, 1910-1929", *Ar.S*, II (1975), s. 76-107; Abdülmün'im Abdülazîz Reslân, "Ba'zu istihkâmâtı muntakati 'Asîr-i'l-harbiyye fi'l-'ahdi'l-'Osmânî", *Mecelle-tü'l-Bahşî'l-'ilmî ve tûrâşî'l-İslâmî*, V, Mekke 1981, s. 379-406; *Kâmûsü'l-'a'lâm*, IV, 3154-3155; Besim Darkot, "Asîr", *İA*, I, 674-675; R. Headley — W. Mulligan — G. Rentz, "Asîr", *EJ²* (İng.), I, 707-709.

YUSUF HALAÇOĞLU

ÂSİTÂN-ı KUDS

(آستان قدس)

Şiîler'in
sekizinci imamı Ali er-Rızâ'nın
İran'ın Meşhed şehrindeki
türbe ve külliyesi.

Bugünkü Horasan'ın merkezi durumunda olan Meşhed şehri kurulmadan önce aynı yerde Tûs vilâyetinin Nûkân kazasına bağlı Senâbâd köyü bulunmaktaydı. Hârûnürreşîd Horasan seferi sırasında ölünce (193/809) adı geçen köyde gömüldü ve mezarına Horasan umumi valisi olan oğlu Me'mûn bir türbe yaptırdı. Kendisine Merv şehrini merkez yapan Me'mûn, babasının ölümünden sonra ağabeyi Halife Emîn ile giriştiği siyasi mücadelede mutedil Şîi kitlesini kazanmak ve Bağdat'taki Abbâsî hilâfeti-ne karşı olan İranlılar'ı memnun etmek gayesiyle İmam el-Hüdâ lakabını aldı. Emîn'in öldürülmesinden sonra Merv'de kendisine biat edilen Me'mûn, Şiî-

ler'in sekizinci imam kabul ettikleri Ali b. Mûsâ el-Kâzım'ı (Ali er-Rızâ) veliaht tayin ederek Merv'e getirtti ve kızı Ümmü Habîb ile evlendirdi (816). İki yıl sonra Bağdat'taki isyanları bastırmak üzere Merv'den Ali er-Rızâ ile birlikte hareket eden Me'mûn babasının kabrinin bulunduğu köye giderek bir müddet orada kaldı. Bu sırada Ali er-Rızâ âniden öldü. Cenazesi kayınpederi Halife Me'mûn tarafından kaldırıldı ve Hârûnürreşîd'in mezarının baş tarafına, batı yönüne defnedildi. Şiîler'ce Me'mûn tarafından zehirleterek öldürüldüğü iddia ve kabul edildiğinden aynı zümre tarafından şehid sayılan Ali er-Rızâ'nın kabrinin bulunduğu yere "şehitlik" anlamında **meşhed** adı verildi. Sonraki asırlarda burası gelişerek büyük bir külliye halini aldı. Bu külliyeinin etrafında teşekkül eden şehre de Meşhed denildi.

Kısa zamanda İmam Ali er-Rızâ Türbesi halini alan Hârûnürreşîd'in türbesinde, yapıldığı tarihten itibaren Deylemli'ler'e kadar herhangi bir değişiklik veya ilâvenin olup olmadığı bilinmemektedir. Türbede ilk süslemeler Deylemli'ler döneminde yapılmaya başlandı. Buraya gösterilen ilgi ve yapılan yardımlara kızan Gazneli Hükümdarı Sebük Tegin (977-997) türbeyi yıktırdı ve tamir edilmesini yasakladı. Ancak oğlu Sultan Mahmud döneminde (998-1030) ayakta kalan 2 m. yüksekliğindeki duvardan da faydalanılarak türbe onarıldı. Tavana kubbeysi bir biçim verildi. Dönemin Nişâbur valisi Ebû'l-Fazl Sûrî, Gazneli devlet adamlarından Ebû Bekir Şâhmerd'in tamir ettiği türbeye birçok bina ile bir minare yaptırdı, ayrıca satın aldığı bir köyü de buraya vakfetti. Bu minare ve yine bu dönemde Gazneli Sultân Mesud'un (1030-1040) münşisi Ebû'l-Hasan-ı İrâkî'nin yaptırdığı bir mescid (Mescid-i Bâlâser) günümüze kadar gelmiştir. 1153'te meydana gelen karışıklıklar sırasında çok zarar gören bu yapılar Sultân Sencer tarafından tamir ettirildi. Arkasından Sencer'in yeğeni Karahanlı Prensi Mahmud'un kızı Terken Zümür-rüd Melike Hatun, türbe duvarının döşemeden itibaren 1 m. yüksekliğe kadar olan kısımlarını çok güzel çinilerle kaplattı. Yazısı da güzel olan bu hanım kendi hattıyla yazdığı Kur'an cüzlerini de türbeye vakfetti (1162). Hârizmşahlar devrinde de türbeye yeni tezyinî unsurlar ilâve edilmiştir.

Moğol istilâsından önce bir külliye niteliğini kazanan Âsitân-ı Kuds, Moğollar-

dan Toluy Han tarafından harap edildi. Uzun yıllar böyle kaldıktan sonra İlhanlı hükümdarlarından Gazan Han (1295-1304) türbenin kubbesinin yapılmasını emretti. Kardeşi Olcaytu Hudâbende (1304-1317) büyük bir gayretle bu işi tamamladı (1316). O dönemde Âsitân-ı Kuds, İmam Ali er-Rızâ'nın mezarının bulunduğu harem, haremın kuzey duvarına bitişik bazı küçük binalar ve Gazneliler döneminden kalma Mescid-i Bâlâser'den oluşuyordu.

Âsitân-ı Kuds Timur'un oğlu Şâhruh dönemine (1405-1447) kadar büyük bir değişiklik geçirmemiştir. Bu dönemde Emîr Gıyâseddin'in kızı Gevher Şâd Ağa da kocası Şâhruh'un hâturasına türbenin kible tarafına bir cami (Mescid-i Câmî) yaptırdı (821/1418). Külliyeinin güney alanı içinde bulunan ve Türkistan mimari üslûbunu taşıyan bu cami Timur-lular döneminin en güzel mimari eserlerinden biridir. Gevher Şâd mescide ek olarak türbe ile cami arasında yer alan Dârülhuffâz, Dârülhuffâz'la külliyeinin güneyinde yer alan Dârüssiyâde ve Dârülhuffâz'ın doğusunda Tahvilhane veya Hizâne-i Âsitân-ı Kuds adını taşıyan üç bina daha yaptırdı. Dârülhuffâz'ın duvarının etek kısmı oyma taş, Dârüssiyâde'ninki ise Timur devri çinileri ile kaplıdır. Timurlular'ın son döneminde Hüseyin Baykara, Ali Şîr Nevâî'nin ravzasının kuzeyinde küçük bir avlu (sahn) yaptırdı. Eski avlunun güney kenarı da onun eseridir. Hüseyin Baykara'nın veziri Ali Şîr Nevâî'nin tâlimatı ile eski avlunun (sahn-ı köhne) ilk altın kaplamalı eyvanı yapıldı. Eyvandaki bir kitâbe, eski avlu ile eyvanın 1470-1480 yılları arasında yapıldığını göstermektedir.

Safevîler döneminde Şah Tahmasb (1524-1576) haremın kubbesini ve kubbe yanındaki minareyi tamir ettirip altınla kaplattı. Bu dönemde tevhidhane-nin revakı ile türbenin doğusunda Hâtem Hânî, kuzeydoğusunda Safevî devrinin en güzel çinileriyle kaplı Allahverdi Han, Dârülhuffâz'ın doğusunda Opok Mirza kümbetleri (kubbe), türbeye ve Allahverdi Han Kümbeti'ne bitişik olan Mescid-i Riyâz (Mescid-i Zenâne) ve Ali Şîr Nevâî Kümbeti'nin güneyinde yer alan el yazması Kur'an-ı Kerîm'lerin saklandığı Kur'anhane yapıldı. Afşarlar zamanında da 1729, 1733-1734 yıllarında bazı tamir ve tezyinat yapılmıştır.

Kaçarlar döneminde Feth Ali Şah (1797-1834) haremın etrafında revakların doğusunda yeni avluyu yaptırmış (sahn-ı

nev), Muhammed Ali Şah döneminde (1834-1848) avlu çiniyle kaplanmıştır. Bu avlunun dört yanında iki katlı dört eyvan vardır. Batıdaki 1288'de (1871) altın kaplanmış olup "yeni avlunun altın eyvanı" (eyvân-ı tilâ-yı sahn-ı nev) adını taşır. Muhammed Şah'ın dayısı Allahyâr Han'ın 1300'de (1883) yaptırdığı Dârüssaâde ayna parçaları ile mozaiklenmiştir. Allahverdi Han Kümbeti'nin karşısında inşa edilen Dârüzziyâfe de ayna parçaları ile kaplanmıştır. Bu dönemde yapılan önemli binalardan biri de sahn-ı nevin güney köşesinde yer alan, Feth Ali Şah'ın oğlu Haşmetü'd-Devle'nin Horasan valiliği sırasında inşa ettirdiği Medrese-i Ali Nakî Mirza'dır.

Pehlevî döneminde Âsitân-ı Kuds Külliyesi'nde büyük değişiklikler oldu. Rızâ Şah Pehlevî 1928'de Meşhed'i ziyaret edince önce Âsitân-ı Kuds'ün etrafındaki yolların düzenlenmesini emretti. Bu sırada külliye de bir müze kurma düşüncesi gelişti. 1945'te sahn-ı nev ile yeni yolun güney kemeri arasında yükseltilecek arazi üzerine yapılan müze Sahn-ı Pehlevî adını aldı. 1959'da Gevher Şâd'ın binalarından olan Tahvilhane ve ona bitişik Opok Mirza Kümbeti bir revak haline getirilerek Dârüsselâm adı verildi. Medrese-i Ali Nakî Mirza'nın kuzey odaları birleştirilip bir revak haline dönüştürüldü ve Dârüssürûr diye adlandırıldı. 1956'da Kur'anhane ile Mescid-i Bâlâser'in methali birleştirilip Dârüşşükr, Ali Nakî Medresesi'nin batı odaları bitleştirilip Dârülizze, medresenin üstü mukarnas biçiminde örtülüp Dârüzzikr şeklinde adlandırıldı. Mescid-i Riyâz ve ravzanın arkası birleştirilerek bir revak haline getirildi ve buraya Dârülfeyz denildi. Külliye'de III. (IX.) yüzyıldan beri mevcut olan kütüphane, özellikle sahn-ı nevin batı cephesindeki ikinci katın çeşitli odalarında bulunmaktaydı. Kütüphane ve müzeyi içine alan 10.000 metreka-

lik beş altı yeni bina 1977'de bitirildi. Çok sayıda değerli yazmalar ihtiva eden kütüphanede 1986 sayımına göre 26.175 adedi Kur'an-ı Kerim ve çeşitli yazmalar olmak üzere Arapça, Farsça ve Batı lisanslarında basılmış toplam 176.282 eser bulunmaktadır idi.

Âsitân-ı Kuds'ün çoğu Meşhed ve Horasan'da, diğerleri ise Tahran, Kazvin, Reşt, Mâzenderan, Azerbaycan, Kirman ve Şiraz'da bulunan han, hamam, hastahane, çarşı, dükkân, imalâthane, ev ve su yolu gibi pek çok vakıf gayri menkulü bulunmaktadır. Bu vakıfların gelirleri mütevellileri tarafından tahsil edilip mahallî masraflar ayrıldıktan sonra Âsitân-ı Kuds vakıf idaresine gönderilir. Bu gelirler asırlar boyu Âsitân-ı Kuds hizmetleri, ziyaretçiler ve bölge halkının fakirleri için sarfedilmektedir.

Vakıfların I. Tahmasb'dan önce nasıl idare edildikleri hususunda yeterli bilgi bulunmamaktadır. Çeşitli zamanlarda Özbek, Moğol ve Afgan istilâlarında vakfiyelerin pek çoğu kaybolmuştur. Günümüze kadar intikal edenlerin büyük çoğunluğu Safevîler ve daha sonraki devirlere aittir. Safevîler devrinde Âsitân-ı Kuds vakıflarının yöneticilerine tevliye veya mütevellî denildiği, ayrıca yeni vakıfların idaresini yüklenen özel mütevellilere de "hakku't-tevliye" denen bir ücret ödendiği bilinmektedir. Safevîler'den sonra Nâdir Şah devrinde kurulan bir divan vasıtasıyla âsitânın vakıf emlakının tesbiti yapılmış ve daha iyi idare edilmesi için gerekli gayretler sarfedilmiştir. Nâdir Şah'ın yeğeni Ali Şah da ziraata elverişli birçok arazi vakfederek "Tomâr-ı Ali Şah" adı verilen sicile kaydettirdi. Kaçarlar devrinde vakıfların idaresi mütevellibaşı denilen yüksek seviyede bir idareciye bağlandı ve yöneticiler onun kontrolü altında faaliyetlerini yürüttüler. Nâsirüddin Şah zamanında vakıfların idaresini üstlenen Adudülmülk,

vakıf emlakının gelirleri ile ilgili bir fihrist tanzim ettirdi, bunun yanında kütüphanenin muhafazası için şahtan emir çıkardı. Ayrıca zaman zaman ortaya çıkan siyasî olaylar ve mütevellilerin zaafırları sonucu görülen aksaklıklar ve gelir azalmalarının giderilmesi hususunda gerekli tedbirler alındı. Pehlevîler devrinde ise şahlar âsitân vakıflarının yönetimini kendi üzerlerine alarak bu işi "nâibü't-tevliye" denilen özel temsilcileri vasıtasıyla yürüttüler. Âsitânın yönetimi 1979 inkılabından sonra Meşhed'de ileri gelen din adamlarından teşekkül eden bir heyete bırakılmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Ebü'l-Fazl Beyhakî, *Târîh-i Beyhak* (nşr. Kâsim Ganî — Ali Ekber Feyyâz), Meşhed 1350 hş., s. 531-532; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân*, III, 153-156; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, X, 210, 522; Cüveynî, *Târîh-i Cihângüşây*, I, 200-201; İbn Battûta, *Seyahatnâme*, s. 192, 435, 441; a.e. (trc. Muhammed Ali Muvahhid), Tahran 1348 hş., s. 7; İskender Bey Münşî, *Târîh-i Âlemârâ-yı Abbâsî*, II, 871; İtimâdüssaltana, *Ma'la'u's-şems*, Tahran 1335 hş., II, 50, 52; A. Mu'temen, *Târîh-i Âstân-ı Kuds-i Reza'î*, Tahran 1348 hş., s. 61; a.mlf., "Ebniye-i Âstân-ı Kuds-i Reza'î", *Nâme-i Âstân-ı Kuds*, sy. 1, Tahran 1339 hş., s. 49; P. M. Sykes, *The Glory of the Shia World: The Tale of a Pilgrimage*, London 1910, s. 100-101; D. M. Donaldson, *The Shi'ite Religion*, London 1933, bl. 16; Abdülhamîd-i Mevlevî, "Âstân-ı Kuds-i Reza'î", *Dânişnâme-i İran u İslâm*, Tahran 1354 hş., I, 89-94; Âstân-ı Kuds-i Reza'î *Dirâz u İmrûz*, Meşhed 1356 hş. (Âstân-ı Kuds neşriyatı), s. 18-29, 32, 33, 38, 150-151; Ahmed Muhtâr el-Abbâdî, *Fi't-Târîhi'l-'Abbâsî ve'l-Fâtûmî*, İskenderiye 1987, s. 103; C. E. Yate, "Historical notes on Khorasan", *JRAS* (1910), s. 1132-1149; A. H. Mawlawî v.dğr., "Âstân-e Qods-e Razawî", *Elr*, II, 826-837; Sâdık Seccâdî, "Âstân-ı Kuds-i Reza'î", *DMBİ*, I, 340-351.

TAHSİN YAZICI

ÂSİTÂNE

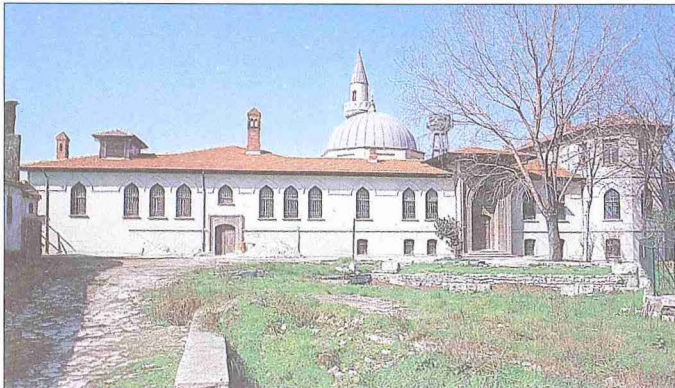
(bk. İSTANBUL).

ÂSİTÂNE

(آستانه)

Bir tarikatın veya tarikat kolunun merkezi durumunda olan büyük tekkelere verilen isimlerden biri.

Farsça'da "kapı eşiği, kapı dibi, eşik yanı" gibi anlamlara gelen âstan kelimesinden türetilmiş olup Türkçe'de âstâne veya âsitâne şeklinde telaffuz edilir. Osmanlı devrinde bir tarikatın veya

Âsitâne
hükûmünde olan
mevlevîhanelerden
Yenikapı
Mevlevîhanesi -
İstanbul